

міста з майже виключно польських та українських позицій), аналіз розвитку модерних демократичних інституцій в умовах імперії Габсбургів, які стали передвісниками модерних націотворчих процесів для українців, поляків та євреїв [1, с. 112-113], антропологічні студії – вивчення не лише реальної історії розвитку міста, але й формування та трансформації його образів у свідомості мешканців. Цю останню сферу можна студіювати лише на основі записів свідчень очевидців та вивчення епістолярних і мемуарних джерел [1, с. 124-125].

Таким чином, поява книги І. Монолатія стала внеском у розвиток студій історії міст України – тої сфери наукових досліджень, яка в нашій країні поки що перебуває на початковому етапі розвитку.

Література

1. Монолатій І. Діри пам'яті. Як пам'ятаючи, місто забуває / І. Монолатій. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2017. – 160 с.
2. Поллак М. До Галичини. Про хасидів, гуцулів і русинів. Уявна мандрівка зниклим світом Східної Галичини та Буковини / М. Поллак. – Чернівці: Книги – XXI, 2017. – 272 с.
3. Хейсман Ф. Повернення пам'яті: Сторінки єврейської історії Чернівців / Ф. Хейсман. – К.: Дух і Літера, 2016. – 408 с.

П. С. Долганов
(Рівне)

ВІД ДЕКОЛОНІЗАЦІЇ ЧЕРЕЗ ДЕКОМУНІЗАЦІЮ ДО НАЦІОНАЛІЗАЦІЇ І ДАЛІ. АМБІВАЛЕНТНІ ПЕЙЗАЖІ ПАМ'ЯТІ РІВНОГО

(Рец.: Гон М. Місто пам'яті – місто забуття: палімпсести меморіального ландшафту Рівного: монографія / Максим Гон, Петро Долганов, Наталія Івчик. – Рівне: Волинські обереги, 2017. – 232 с.)

Скоріш за все, що студії пам'яті в сучасній українській гуманітаристиці починають набувати ознак концептуалізації, що, вже нині, свідчить про різні за якістю та сюжетами репрезентації та інтерпретації пам'яттєвого дискурсу у різних царинах знань – історії, соціології, культурології, філософії, етнології, психології і, звісно, політичній науці. Адже у царині політичних наук все більш популярними серед вітчизняних науковців стають студії колективної пам'яті, політики пам'яті держав, а відтак – вивчення символічного простору та меморіального ландшафту. Названі ракурси є тими, що досліджуються в Україні лише останніми роками. Натомість їх значимість в умовах державотворення,

боротьби України за її територіальну цілісність, формування колективної пам'яті в умовах існуючих регіональних пам'ятей набуває особливого значення.

Відтак відповіді на складні процеси впливу минулого на сьогодення та механізми їх осмислення, містяться аж ніяк у працях «столичних» науковців. Зокрема вивчення статусності та особливостей процесу становлення місць пам'яті, простору пам'яті і ландшафту пам'яті активно розпочався саме в регіонах нашої держави. Це свідчить, між усього іншого, що не тільки після здобуття Україною незалежності й виникнення потреби осмислення минулого у процесі формування національної ідентичності, а й саме тепер – в умовах трансформації українського суспільства після Революції гідності й анексії Криму РФ та гібридної російської агресії на Сході України, – нагальною є формування нової парадигми знання про «пам'ять» й її політичні (політизовані) прояви в чітко локалізованих межах.

У цьому сенсі поява нової колективної монографії знаних рівненських істориків і політологів «Місто пам'яті – місто забуття: палімпсести меморіального ландшафту Рівного» (Рівне: Волинські обереги, 2017) є свідченням, з одного боку, практичної реалізації творчого потенціалу авторів – фахівців культурної топографії пам'яті про Рівне, а з другого – амбітною спробою окреслити сутність символічного простору і впливу політики пам'яті на формування меморіальних ландшафтів сучасних міст України.

Структура рецензованої книги складається з трьох складових: теоретико-методологічні аспекти вивчення символічного простору міста, меморіальний ландшафт Рівного, гендерний ракурс останнього. Такий підхід авторів є достатньо конструктивним, виправданим, адже дозволяє розкрити різні ракурси бачення теоретичної проблеми на прикладі конкретного міста. Фактично автори книги репрезентували досвід «нанизування» конкретного емпіричного матеріалу на теоретичні підходи, що сформульовані тими зарубіжними та вітчизняними дослідниками, які спеціалізуються на проблемах колективної пам'яті та символічного простору. Відразу зауважмо, що текст видання написаний авторами у науковому стилі, однак використання ними добірної української мови робить мандрівку книжкою захопливою і цікавою. Погодьмося, що нині не усім авторам вдається уміло поєднати навзаєм науковість, високий академічний стиль, зрозумілий і логічний виклад.

Нова монографія наших колег складається зі вступу, чотирьох розділів (частин) і висновків.

Розпочинаючи дослідження, автори у вступній його частині (с. 4-8) окреслюють основні проблеми, з якими межує сьогодні проблема політики пам'яті, особливо у містах. Важливо, що вони вже заздалегідь чітко усвідомлюють, що «символічний простір міст – продукт штучний», а наповнення його змістом, є «процесом політичним» (с. 5). А що

останній актуалізує значимість тих чи тих подій, діяльність політичних акторів чи репрезентантів культури, а певні сюжети минулого міста і/або держави свідомо замовчує (с. 6), мешканці чи гості конкретного міста, на думку авторів, є «бранцями» ціннісних посилів, які легітимізовані функціонуючим символічним простором (с. 5). Відтак символічний простір бачиться авторам одним з інструментів, що забезпечують функціонування колективної пам'яті. Цікаво, що у висновках до монографії автори аргументовано стверджують, що меморіальний ландшафт здатен впливати на світоглядні орієнтири містян, а меморіальні простори можуть впливати на формування демократичних цінностей, толерантності громадян, сприяти міжлюдській комунікації тощо (с. 226).

Основний зміст дослідження відкриває частина перша «Символічний простір: сутність, функції та суб'єкти формування», підготовлена академіком АНВШ України, доктором політичних наук, професором М. Гоном (с. 9-41). Висновуючи про діалектику символічного простору міста, вчений стверджує, що той, завдяки продукуванню смислових посилів, увиразнює зміст колективної пам'яті (с. 41). До того ж, символічні простори міст, на його думку, здебільшого схожі, бо «кордони цих просторів визначаються політичними і соціокультурними цінностями, які поділяють громадяни однієї держави» (с. 17). Однак, на нашу думку, показовим є висновок, що «спільна» пам'ять (спільна «матриця») спонукатиме пам'яттєвий розкол, регіоналізм. Він, на думку М.М. Гона, і ґрунтуватиметься на геополітичних чинниках минувшини, успадкованій політичній культурі та соціокультурних цінностях (с. 17). Ще один продуктивний висновок, що неоднакові політичні цінності, які сповідують громадяни однієї держави, суперечності та конфлікти минулого і/чи сучасного зумовлюють конкуренцію за зміст колективної пам'яті соціальних груп (с. 27). Сюди ж автор додає міркування, що не є винятком втручання в процес формування колективної пам'яті зовнішньополітичних сил (с. 27, прим.*). Погодьмося: в умовах анексії Криму та триваючої на Сході нашої держави російської агресії, такі узагальнення є більш, ніж просто академічним виснуванням.

Не забуває автор й про «об'єднуюче начало» – патріотизм, а також громадянськість (с. 18), які теж визначають систему координат, у якій постає й функціонує символічний простір міста. Його автор розуміє, як «певний обшир, який постає внаслідок цілеспрямованого використання сучасниками набутоків минулого і новочасного в різних сферах життєдіяльності, (не)свідомої взаємодії, комунікації індивіда з міським ландшафтом» (с. 19). Пам'ятаючи, що суб'єктами змагання за колективну пам'ять можуть виступати нації (с. 28), а потенціал національного нерідко призводить до змагання за пам'ять (с. 30), М. Гон влучно (і, вочевидь, вперше в новітній історіографії питання), на нашу думку, підійшов до дилеми (не)включення «вони»-пам'ятання до колективної міської пам'яті, яка постає перед титульною нацією, політичними і куль-

турними елітами з числа її представників. Адже, на його думку, сюжети з історії різних націй, їх синтез є своєрідним мистецтвом компромісу у вибудовуванні такого потрактування минулого, в якому «історичні сюжети «Своїх» і «Чужих» поєднуються, їхні суперечності/конфлікти не підкреслюються, а інтерпретуються з позиції розуміння раціональності дій соціальних груп» (с. 29).

Інший тематичний блок монографії, присвячений власне формуванню символічного простору Рівного у період незалежності й в умовах декомунізації, написав кандидат історичних наук, доцент Петро Долганов (частини 2 і 3) (с. 42-126, 127-166). Виразна ознака цих текстів – уміле поєднання фактологічного матеріалу з сучасними теоретичними підходами студій пам'яті. Обидві частини (2 і 3) поділені автором на логічні підрозділи, містять 17 спеціальних таблиць, що ілюструють процеси ідеологічної деколонізації топонімічної системи вербальних маркерів досліджуваного міста, дилеми його ідеологічної деколонізації/ реідеологізації, переозначення топонімічної системи Рівного, а також формування нового меморативного канону (Герої Небесної Сотні / герої АТО).

Аналізуючи природу «м'якої» деколонізації в Рівному, автор, на нашу думку, вдало акцентує на конструюванні меморіального тексту цього міста, досліджуючи його у двох просторово-історичних перспективах – радянській і національній. Зокрема вивчаючи ступінь ідеологізації адресних урбанонімів у радянський період та у період незалежності України (с. 48-49, 50, 57-59), науковець визначає, з одного боку, наявні суттєві зрушення меморативної політики міської влади в бік демократизації, при одночасній націоналізаційній політиці муніципалітету Рівного (с. 63, 60), а з другого – історичну амнезію теперішньої влади щодо полікультурного та поліетнічного характеру Рівного у минулому (с. 64, 65). Більше того, «забуте» мультикультурне минуле бачиться П. Долганову чималим антиподом засиллю національної вербальної символіки, засвідчує «відсутність будь-яких стратегій опору змінній парадигмі маркування адресних урбанонімів у формі символічного насильства над новими вербальними знаками» (с. 66). В кінцевому випадку це призводить до «забування» того, що було у минулому, зокрема з історії міста свідомо викреслюються міські спільноти, натомість пропонується моноетнічна версія його минувшини. Ця ситуація, гадаємо, нині має багато прикладів не лише у Рівному, а й гадалося б в «успішніших» в туристичному сенсі містах сучасної України. Адже, як висновує науковець, «складне поєднання суперечливих і взаємовиключних символів Рівного, подекуди ландшафтний дисонанс і какофонія є невід'ємними рисами організації меморіального ландшафту міста» (с. 126).

Аналізуючи перебіг декомунізаційного процесу, науковець вдало визначив типові риси міста, яке є типовим для характеристики особливостей пам'яті недомінантних соціальних груп в західноукраїнському регіоні: 1) поліетнічний характер міста до Другої світової війни; 2) Го-

локост як трагедія містян, зокрема єврейської спільноти; 3) перетворення «довоєнного» і «воєнного» міста у повоєнне моноетнічне українське місто лише після Другої світової війни; 4) значна домінанта націонал-популізму на рівні регіональної культурної політики (с. 137, 138). Звідси – й виводяться «страхи» сучасників перед полікультурним минулим Рівного, стирання пам'яті про нього, що, у підсумку, свідчить про націоналізацію символічного простору міста, відсутність «обличчя» міста і його ідентичності унаслідок страху перед символами «Інших» (євреїв, поляків та ін.) тощо (с. 154-158). Тож говорити, що подолання тоталітарного спадку у меморіальному просторі Рівного вже відбулося, на думку науковця, ще зарано (с. 155). Результати декомунізації у Рівному П. Долганов означає законом «заперечення заперечення»: «рівненська декомунізація стала запереченням всього, що стосується радянського спадку, і мовчазним запереченням того поліетнічного минулого, що було заперечене радянською політикою пам'яті» (с. 158).

Як зазначає науковець, події Революції гідності створили певні передумови для коригування загальнодержавної політики пам'яті, а тому місцева влада Рівного, містяни якого були активними учасниками революційних подій, отримала чимало символічних ресурсів для формування цілком нового меморативного канону героїки (с. 159). Щоправда, оцінюючи міські практики меморіалізації героїв Небесної Сотні та героїв АТО (с. 160-161), П. Долганов, вважаючи їх суттєвими маркерами пам'яті сучасного Рівного, цілком правильно зауважує, що культивуючи новий канон героїки, «варто пам'ятати, що ті потрясіння, які переживає Україна сьогодні, породили не лише героїв, але й жертв, доля яких не меншою мірою заслуговує на адекватні публічні інтерпретації» (с. 166).

Завершальний розділ монографії (частина 4) логічно і вдало виокремлює гендерний ракурс символічного простору Рівного (с. 167-224). Написала його кандидат історичних наук, доцент Наталія Івчик. Розглядаючи особливості символічного простору міста через порівняння різних ролей чоловіків і жінок, увічнених у різного штибу міських пам'ятниках і монументах, авторка констатує: «неоднакова присутність жінок і чоловіків у символічному просторі почасти є результатом гендерних стереотипів» (с. 170), а тому «за чисельністю пам'ятників монументального мистецтва в символічному просторі Рівного домінують чоловіки» (с. 223). До того ж окремі пам'ятники, як показує зміст цього розділу, є гендерно неозначеними (с. 213, 224). Відтак авторка робить неутішний висновок про те, що сучасні політичні і культурні еліти Рівного, «де-факто торують той шлях формування символічного простору, який започатковано в СРСР» (с. 215), а «жіноча «канва» є відверто маргінальною» (с. 223).

Як і належить ґрунтовному дослідженню, текст монографії завершують необхідні висновки (с. 225-230). У них, автори концептуалізува-

ли сутності поняття «символічний простір», «меморіальний ландшафт», «меморіальний простір», а також вкотре озвучили потребу зміни статусу-кво у новому символічному просторі Рівного, зокрема необхідність включення «Інших» у меморіальний ландшафт, деколонізацію міської пам'яті та остаточне прощання з тоталітарною спадщиною (с. 230). Таке завдання вбачається нам нагальною вимогою не лише для влади, комунальних політиків та регіональних еліт не Рівного та Рівнечини, а й цілої України, з одного боку, а й певною «дорожньою картою» для небайдужих містян, громадських активістів та недержавних організацій, зокрема й представників національних спільнот, з другого.

На завершення додамо, що монографія рівненських науковців вдало проілюстрована не лише світлинами чи спеціальними таблицями, а й цитатами (на початку кожного з елементів книжки) знаних авторитетів про пам'ять і пам'ятання. Тому, як застереження для нас, сущик, звучать нині рядки Святого Письма: «Немає згадки про минулих, та й про тих, що будуть потім, – не згадають про тих ті, що прийдуть опісля» (Кн. Екклезіяст. 1:11). Гадаємо, що палімпсест меморіального ландшафту Рівного, як і кожного з міст сучасної України, ще мусить довести, що він може впливати на містян, які б пам'ятали і «Своїх» і «Чужих», а не забували їх. Це дорогого вартує.

І. С. Монолатій
(Івано-Франківськ)